

Александрійський шейх та його раби

Вільгельм Гауф

Шейх Александрії Алі-Бану мав дивакувату вдачу. Коли вранці він ступав вулицями міста у дорогому кашеміровому тюрбані, ошатному вбранні й гарному підперізку (він обійшовся містові у п'ятдесят верблюдів), простуючи спроквола і ніби виважуючи кожен крок, його чоло бралось суворими зморшками, брови супились, а очі поймав смуток. Зробивши п'ять кроків, цей достойник зупинявся, щоб замислено погладити свою довгу чорну бороду. Коли ото так він прямував до мечеті, аби, як того вимагав його сан, навчати правовірних на добрий розум із Кораном у руці, — то перехожі на вулицях спинялися, дивилися йому вслід і казали один одному: "Ти ба, який гарний, показний чоловік"; "А ще багач, — додавав інший, — яких мало; хіба не йому належить замок біля Стамбульської пристані? Хіба не йому належать маєтки, поля, незліченна худоба і сила-силенна рабів?".

"Атож, — зауважував третій, — а той татарин, якого нещодавно послав до нього зі Стамбула сам повелитель правовірних, — хай благословить його пророк! — говорив, що наш шейх у великій пошані в рейс-ефенді[5], у капудан-паші[6] — у всіх, навіть у самого султана". "Годі й казати, — вигукував четвертий, — небо благословляє кожен його крок! Він особа багата й значна, але — знаєте, що я маю на увазі?!" "Ще б пак, ще б пак, — шепотіли в юрбі, — що правда, то правда, — він відбуває своє лихо; кому б схотілося помінятися з ним долею; він багатий і значний, але, але..."

Пишний будинок Алі-Бану стояв посеред найкрасивішого майдану Александрії. Перед будинком розкинулася широка тераса, викладена мармуром і затінена пальмами. Увечері Алі-Бану любляв посидіти там і попахкати кальяном. На достатній віддалі дванадцять виряджених невільників ловили його погляд — в одного був для нього наготові листок бетелю, другий тримав парасоль, третій — золоті таці зі смачним шербетом, четвертий опахалом з павиного пір'я відганяв мух од свого пана; співаки з лютнями і флейтами чекали, коли він захоче потішити собі вуха музикою; а наймудріший із невільників м'явся із сувоями: раптом панові закортить послухати, що в них написано. Та марно дожидали вони від нього знаку: його не тягнуло на музику й спів, не хотілося слухати вислови й вірші мудрих піїтів минулого, не кортіло покуштувати шербету чи пожувати бетелю, — ба раб з опахалом з павиного пір'я і той даремно прів — пан не помічав, що біля нього дзижчить муха. А перехожі раз по раз зупинялись і дивувались з пишності будинку, з гарно вбраних рабів, з тієї зручності, якою він себе оточив; але потім, перевівши погляд на шейха, що сидів під пальмами серйозний і похмурий і не зводив очей з голубуватого димку, який звивався над кальяном, вони хитали головою і говорили: "Справді, цей багач — бідняк. Він, заможний, бідніший за останнього жебрака, пророк недоділив йому розуму, щоб він міг утішатися зі свого багатства".

Так казали перехожі, сміялись і йшли своєю дорогою.

Якось увечері, коли шейх, оточений усією землею розкішшю, сидів, як завжди, в тіні пальм на порозі свого будинку і наодинці сумно кури́в кальян, неподалік зібралося кілька хлопців; вони дивилися на нього і сміялися.

— Шейх Алі-Бану і справді дурень, — урешті кинув один із них, — Мені б його скарби, я дав би їм лад. День у день купався б я в достатках. У просторах моїх світлиць бенкетували б друзі, радість і сміх лунали б у цих сумних склепіннях.

— Атож, воно було б незле, — заперечив другий, — хіба що з численними друзями, мабуть, швидко пустиш усе майно на вітер, а хоч би його було без ліку, як у султана — хай благословить його пророк! Умощувався б я надвечір тут, під пальмами, на цій чудовій терасі, наказував би рабіням співати і грати, покликав би танцівниць, і вони б танцювали, і стрибали, і хтозна-як вигопцьовували. А я повагом пихкав би кальяном, ласував смачним шербетом і насолоджувався всім, наче правитель Багдада.

— Шейх, — мовив третій хлопець, який був писарем, — шейх, певно, людина вчена і мудра, воно-то так. Те, як він тлумачить Коран, свідчить про його начитаність і глибоке знання всіх поетів і мудрих писань. Але хіба життя, яке він провадить, до шмиги розумному чоловікові? Он стоїть невільник із цілим оберемком сувоїв; я віддав би свій святковий одяг за можливість прочитати бодай один із них, адже всі вони, звичайно, річ страх яка рідкісна. А він що?! Сидить собі й курить, а про книги йому байдуже. Був би я шейхом Алі-Бану, то раб читав би мені, доки не захрип, або ж не запала ніч. Але тоді і він мав би мені читати, поки я не засну.

— Ти ба! Ви і справді тямите в тому, як улаштувати приємне життя, — засміявся четвертий. — Їсти й пити, співати й танцювати, читати вислови і слухати вірші жалюгідних поетів! Ні, я провадив би життя на інший лад. У шейха прекрасні коні, верблюди і купа грошей. На його місці я пустився б у далеку дорогу і їхав би, їхав на край світу, до самої Московії. Щоб глянути на земні дивовижі, я не побоявся б найдалшої дороги. Ось як би я вчинив, бувши ним.

— Юність — чудова пора, у цьому віці все тішить, — мовив непоказний старигань, який стояв неподалік і слухав хлопців. — Однак дозвольте мені сказати, що юність нерозважлива, дурно плескає і сама не здогадується.

— Що ви хочете сказати, дідусю? — з подивом запитали хлопці. — Чи не нас часом ви маєте на увазі? Що вам до того, осуджуємо ми те, як живе шейх, чи ні?

— Якщо хто знає що-небудь краще за іншого, хай направить його помилку, так звелів пророк, — заперечив старий. — Щоправда, небо благословило шейха багатством, у нього є все, чого душа забажає; а в того, що нині він похмурий і невеселий, є своя причина. Гадаєте, він завжди був таким? Е, ні, я бачив його п'ятнадцять років тому; тоді він вирізнявся веселою і невгамовною вдачею, як газель, жив радісно і насолоджувався життям. У ту пору він мав сина, утіху своїх очей, красивого й освіченого; і кожен, хто його бачив і чув, заздри́в шейхові, що в нього є такий скарб, — синові йшов лише десяти́й рік, а вчений він був, як дехто навряд чи буде і у вісімнадцять.

— І він помер? Бідолашний шейх! — вигукнув юний переписувач.

— Для шейха було б утіхою дізнатися, що син його повернувся в рідну домівку, в оселю пророка, де йому жилося б краще, ніж тут, в Александрії. Однак те, що пережив він, куди гірше. У ті дні франки наскочили на нашу землю, мов голодні вовки, й пішли на нас війною. Вони захопили Александрію й звідси робили набіги чимраз далі вглиб країни, воювали з мамелюками. Шейх був розумною людиною і вмів з ними ладнати. Але чи то вони поласилися на його багатство, чи то він допоміг своїм одновірцям, точно не скажу, — словом, прийшли вони якось до нього і звинуватили в тому, що він нібито потайки постачає мамелюкам зброю, коней і харчі. Хоч як шейх доводив, що він не винен, ніщо не допомогло; франки — народ грубий і бездушний, вони готові на все, коли йдеться про гроші. Тим-то вони забрали в заручники його сина, на ім'я Кайрам. Шейх запропонував за нього купу грошей, але франки хотіли збільшити викуп і не відпускали його сина. Ні з того ні з сього їхній паша, чи як там його називають, віддав наказ готуватися до відплиття. В Александрії про це ніхто не знав, і вони попливли у відкрите море, а маленького Кайрама, сина Алі-Бану, певно, забрали з собою, бо відтоді про нього ні слуху, ні духу.

— Ех, нещасний батько, як скарав його Аллах! — в один голос вигукнули юнаки і з жалем глянули на шейха, що оточений багатством, сумний і самотній, сидів під пальмами.

— Дружина, яку він дуже кохав, так побивалася за сином, що померла. А він купив корабель, спорядив його й умовив франкського лікаря, що живе там унизу, поблизу колодязя, вирушити вдвох із ним до Франкістану[7] на пошуки зниклого сина. Сіли вони на корабель і довго пливли морем, аж нарешті прибули в землю тих гяурів, тих невірних, які були в Александрії. Але там, кажуть, саме діялося щось страшне. Франки спровадили на той світ свого султана, багаті і бідні рубали один одному голови, і в країні не було ладу. Марно розпитували вони у всіх містах про хлопчика Кайрама, ніхто не чув про нього, і франкський лікар порадив шейхові плівти назад, коли ж ні, то їм самим можуть укоротити віку.

Тим-то вони повернулися додому, і від часу приїзду шейх не змінював триб життя — робить те саме, що й зараз; він-бо сумує за сином, і має слухність. Звісно, коли шейх їсть-п'є, він вряди-годи зловить себе на думці: "А мій синок Кайрам, напевно, терпить голод і знемагає від спраги". А коли він одягається в дорогі шати і парадне вбрання, як того вимагають його сан і гідність, хіба він не думає: "А йому, десь-певно, нічим прикрити голе тіло". А коли його оточують співаки, танцюристи і читці, — його невірники, — хіба він не думає: "А мій бідолашний син, далебі, зараз танцює або грає на догоду своєму франкському повелителеві". Але найдужче шейха засмучує думка, що далеко від батьківщини, серед невірних, зносячи їхні насмішки, його милий Кайрам забуде віру батьків і їм не доведеться впасти одне одному в обійми посеред райського саду! Тому він має таке милосердя над своїми рабами і сипле грошима жебракам; він думає, що Аллах віддячить йому за це і пом'якшить серця франків, повелителів його сина, і ті будуть ласкавіші до нього. І щоразу, як надходить день, коли в нього викрали сина, він відпускає на волю дванадцять рабів.

— Про це я теж чув, — відповів писарчук. — Але чого тільки не наплетуть язиком? Про його сина при цьому не згадували, зате, правда, розповідають, ніби шейх — великий дивак і надто любить казки, тож щороку він влаштовує змагання між своїми рабами і того, чия розповідь сподобається йому найбільше, відпускає на волю.

— Не вірте людській поголосці, — сказав старий, — усе так, як я кажу, я знаю напевно. Можливо, цього сумного дня йому кортить звеселитись і він наказує розповідати собі казки; але шейх відпускає рабів на спомин про свого сина. Проте вечоріє, мені час. Салем-алейкюм, нехай буде з вами супокій, хлопці, і в майбутньому не перемивайте кісточки нашому доброму шейхові.

Юнаки подякували старому за його слово, ще раз глянули на скорбного батька й пішли своїм шляхом, повторюючи: "Ет, не так уже й добре бути шейхом Алі-Бану".

Сплив час після того, як юнаки розмовляли зі старим про шейха Алі-Бану, і випало їм проходити тією-таки вулицею в годину ранкової молитви. Згадали вони про старого та його розповідь, пожаліли шейха і глянули на його будинок. Але як же вони зачудувалися, побачивши, що весь палац причепурено, мов на свято! На даху, по якому походжали вбрані, як пави, невірлики, майоріли прапорці і знамена, у передпокої лежав дорогий килим, із широких сходів спускалися шовкові тканини, навіть вулицю встеляло прекрасне тонке сукно, з якого багато хто залюбки зшив би якусь святкову сукню чи покривало.

— Ти ба, як змінився шейх за кілька днів! — зауважив писарчук. — Чи не хоче він, бува, влаштувати учту? Чи не хоче дати роботу ногам танцівників і танцівниць, чи не попросить, аби потрудилися для нього співаки? Гляньте-но на килими! Мабуть, ніде по всій Александрії не знайти таких! А сукно яке на голій землі, просто навіть шкода!

— Знаєш, що я думаю? — мовив інший. — Певно, він чекає високого гостя. Зазвичай так готуються до візиту якогось державця з могутньої країни або ефенді султана, коли ті ущасливлють будинок своєю гостиною. Цікаво, кого тут чекають сьогодні?

— Глянь-но, хто це там іде, — чи не наш старий часом? Ну, він усе знає і, певно, нам усе розтлумачить. Агов, дідусю! Чи не підійдете ви на хвилинку сюди! — гукнули до нього хлопці. Старий помітив, що його кличуть, і підійшов, упізнавши хлопців, з якими він розмовляв кілька днів тому. Вони звернули розмову на те, що в будинку до чогось готуються, і запитали, чи не знає він, якого знатного гостя там чекають.

— Ви гадаєте, ніби Алі-Бану влаштовує сьогодні веселу учту або знатний гість зробив честь його будинку? Помиляєтеся, — мовив старий. — Сьогодні, як ви знаєте, дванадцятий день місяця рамадану, а цього дня взяли в заручники його сина.

— Е, ні, клянусь бородою пророка! — вигукнув один із юнаків. — Усе вказує на те, що готують весілля й учту, а для нього це пам'ятний день болю. Як це зрозуміти? Погодьтеся, у шейха таки розум трохи помутнів.

— Ви знову квапитеся з висновком, мій юний друже, — посміхаючись, мовив старий. — І хоча цього разу стріла у вас так само гостра, а тятива на луці натягнута туго, ви знову схилили. Знайте ж — сьогодні шейх чекає свого сина.

— То його знайшли? — вигукнули хлопці і потішилися.

— Ні, і, певно, ще довго не знайдуть, але знайте: років вісім-десять тому, коли шейх у скорботі й печалі справляв цей день, тобто за своєю звичкою, відпускав рабів, а також годував і напував жебраків, — випало йому послати харчі і пиття одному дервішеві, що, смертельно стомившись, приліг у тіні його будинку. А дервіш той був святою людиною, віщуном і звіздарем. Почастувавшись від щедрот милостивого шейха, він підійшов до нього і сказав: "Мені відома причина твого горя; адже сьогодні дванадцяте число місяця рамадану, а цього дня ти позбувся сина. Але тішся, день скорботи перетвориться для тебе на день тріумфу, знай: цього дня повернеться до тебе син". Так сказав дервіш. Засумніватися в словах такої людини було б гріхом для мусульманина. Щоправда, скорбота Алі не вщухла, проте щоразу цього дня він чекає-таки, що його син ось-ось повернеться, і прикрашає будинок, сіни і сходи так, немов той може повернутися щохвилини.

— Дива та й годі! — вигукнув переписувач. — А проте, хотілося б мені подивитися на те вишукане оздоблення і на шейха, як той сумує серед усієї цієї пишноти, головне, хотілося б мені послухати розповіді його невільників.

— Це легко, як з гори скотитися, — відказав старий. — Доглядач над його рабами — мій давній приятель і завжди цього дня дає мені якесь місце в залі, де у юрбі слуг і друзів шейха і миша не проскочить. Я поговорю з ним, можливо, він впустить і вас. Адже вас тільки четверо; гадаю, ми якось усе залагодимо. Приходьте о дев'ятій годині сюди на майдан, і я передам вам його відповідь.

Так мовив старий; хлопці подякували йому і пішли геть, аж палаючи бажанням побачити, як шейх відзначатиме цей день.

У призначену годину прийшли вони на майдан перед будинком шейха і зустріли старого.

Той сказав, що наглядач дозволив їх провести. Він пішов уперед, але рушив не оздобленими сходами і не через головні ворота, а через бічну хвіртку, яку завбачливо замкнув за собою. Потім він повів їх різними галереями, і, нарешті, вони опинились у великій залі. Народу сюди набилося, мов оселедців у діжку: були тут і вичепурені вельможі, багаті друзі шейха, що прийшли розвіяти його сум, були й невільники різного віку і різних народностей. І у всіх на обличчі читалася печаль, адже вони любили свого пана і сумували разом з ним. У кінці зали на розкішному дивані сиділи найшляхетніші друзі Алі, і невільники прислужували їм. Біля них на долівці сидів шейх: він сумував за сином, отож не хотів сидіти на святковому килимі. Він підпер голову рукою і, здавалося, не чув утішливих слів, яких нашіптували йому друзі. Навпроти нього сиділо кілька старих і молодих чоловіків у невільничому вбранні. Старий розповів своїм юним друзям, що це раби, яких сьогодні Алі-Бану відпускає на волю. Серед них було й кілька франків, і старий звернув увагу хлопців на одного з них, юного красеня. Лише кілька днів тому шейх купив його у туніського работоргівця за великі гроші і вже сьогодні відпускає його на волю: він вірив, що чим більше франків відправить він назад на батьківщину, то швидше визволить пророк із неволі його сина.

Щойно всім рознесли прохолодні напої, шейх подав знак наглядачеві. Той підвівся, і

в залі запанувала глибока тиша. Став він перед невольниками, яких мали відпустити на свободу, і голосно вимовив: "Слухайте, раби, які нині отримають свободу з ласки мого пана Алі-Бану, александрійського шейха. Хай кожен, як заведено цього дня у нього вдома, дотримає звичаю і що-небудь розповість".

Вони пошепталися між собою. Потім звів голос старий невольник і зачав розповідь про носатого карлика.